

Bori Imre

LÖBL ÁRPÁD — LÁNG ÁRPÁD — ŽARKO PLAMENAC
— LÖRINC PÉTER

(Adalékok egy pályaszakasz történetéhez)

1.

A most nyolcvan esztendőös Lőrinc Péter költőként kezdte írói pályáját. 1918. januárjában *Lány és béke* címmel verseskönyve jelent meg Pancsován, amelyet nyomban, már februárban, betiltanak. A fiatal, húszesztendőös szerző írói tettéért a haditörvényszék előtt felel, s minthogy nem találtak a versekben osztályok és nemzetiségek elleni izgatásra valló sorokat, 1918. áprilisában felmentették. A pacifizmus a háború végén már a hadbírákat is közömbösen hagyta, a békevágy erősebb volt az emberekben, mint a hadicélok tisztelete. Mert Löbl Árpád versei elsősorban lírai meditációk voltak a pacifizmus témájára, lépten-nyomon a művészi megfogalmazással küzdve, s arról beszélve, hogy a katonákat ölni viszik a frontokra, hogy az ember emberi mivolta van sárba taposva, és hogy a boldogság elérhetetlen vágya a frontkatonáknak, csak apró örömek kínálják maguk egy boltoslány katonáknak küldött mosolyában, s az utcalányok karjai között. „A harctéren vagy most s lelki életet élsz . . .” (Barátomnak) — mondja, s ez a „lelki élet” az, amiről a versek zöme beszél egy népies vershagyomány formavilágában, tehát művészi erő és alkotói indulat nélkül. Még az olyan ritka ihletésű versében, mint amilyen a *Jogok* című, sem tudja áttörni korlátait, pedig ebben az antimilitarizmust látszik meghaladni, hirdetve, hogy „Új világ készül most, A nagy világ forrong . . .”, és ilyen versszakot költ:

Ha most orosz volnék, akkor Lenin lennék,
Ha most civil volnék, de másképp beszélnék,
Torkot köszörülnék, ordítva ordítnék,
Hogy a régi bástyák, hogy a kínai fal
Úgy megrepedezne, mint rianáskor a jég.
Ropogva omlana. Összedülne minden
Ha egyet ordítnék hogy „az ember: ember!”

Ezt s az ilyen költői vágy-beszédet tartalommal majd csak évek múlva tudja megtölteni— kevésbé szépirodalmi munkáiban, noha a „minden — líra” elve végigkíséri egész pályáján, biztosabban elméleti írásaiban, legjellemzőbben pedig „aktivista magatartásában”, amelynek reflexei (noha ez a magatartás zárt kört a lírával alkot) amazokban érhetőek tetten. A háborúval való találkozását a forradalommal való találkozása követte ugyanis: előbb az orosz fronton, 1918 őszén az őszirózsás forradalom bánáti hullámverésében, 1919 tavaszán pedig Budapesten, ahova a demarkációs vonalakon át tanulni érkezett, és hallgatta Babits Mihály előadásait, kacérkodott az anarchizmus eszméjével, hiszen Stirnert már nyolcadikos gimnazista korában „imádtá”, és most Marx műveivel együtt olvasta, ugyanakkor Kassák Lajosra és az aktivizmusra esküdött. Pécsre azonban nem Pestről érkezett, mint a legtöbben azok közül, akik a Tanácsköztársaság bukása után ennek „szabadságzigetén” akarták megvetni a lábukat, hanem ismét Pancsováról politikai emigránsként.

Pécs Láng Árpád számára, mert ekkor már ezt az „expresszionista” nevet írta művei alá, a gondolkodás és az élmények iskolája volt. Az érlelődés pesti hónapjai után a pécsi kisebb és zártabb értelmiségi televény, amely fölé a viszonylagos politikai védettség üvegháza borult, táplálta az ifjú író, megszabva esztétikai gondolkodásának az irányát és jellegét is. A *Krónika* című pécsi folyóiratban zömmel 1921-ben megjelentett esztétikai tárgyú írásai, majd Csuka Zoltán az *Út* című újvidéki folyóiratában 1922-ben közölt szövegei (versek, novellák, tanulmányok, dráma) jelzik, milyen nagy szerepet játszott szemléletében és életérzésében az expresszionizmus, amely a Tanácsköztársaság leverése után és Kassák Lajos emigrációba vonulása következtében talaját veszítette. Az a közjáték azonban, amely történetének pécsi szakaszát képezi, az expresszionista vívmányok megőrzését is lehetővé tette, tovább élését biztosította. Sajátos feltételekről van szó, akárcsak a jugoszláviai, romániai vagy csehszlovákiai magyar irodalomban is. A pécsi expresszionizmus „besugárzása” különben a jugoszláviai magyar irodalomban számottevő volt: azok közül, akik Láng Árpáddal együtt Pécsen éltek és írtak, többen is 1922-ben már Jugoszláviában vannak. Haraszi Sándor a Bácsmezei Naplót szerkeszti, Csuka Zoltán és Láng Árpád pedig az *Út* megindításával folytatja azt, amit Pécsen kezdtek. Jellemző lehet, hogy Láng Árpádnak a pécsi *Krónika* lapjain kezdett esztétikai tárgyú cikksorozata az *Út* hátsábjain fejeződött be.

Ennek a cikksorozatnak a háttérében természetesen ott van a magyar avantgarde és a politikai forradalom bonyolult és ellentmondásos kérdésköre, amelynek művészeti „alakja” az aktivizmus volt, ahogy azt Kassák Lajos képviselte, mondván: „Az aktivizmus . . . közvetlen cselekvés. Én szeretném bővebb és átfogóbb jelentőséggel az elnyomott emberek, a csupán önmaga erejével megváltható nép spontán és végtelen forradalmi életvitelének magyarázni . . .” (Aktivizmus). A *feleszmélt lélek* az ideál, és Láng Árpád szinte életre szólóan elkötelezte magát követésére: ha nem is olyan egyértelmű megfogalmazásban, de lényegét megőrző módon kép-

viseli majd Žarko Plamenacként és Lőrinc Péterként, szépíróként és történetíróként egyaránt. Kulcsszavai közül kettőt emelhetünk ki. Az egyik az „önhipnózis”, a másik a „magaadás”, és mind a kettőt individualista örökségének tarthatjuk. Felfogásában az önhipnózissal forradalmasult ember jut el a magátátadásnak arra a fokára, ahol a tettel egyenlítődik ki, és jut el az „akart, tudatos élethez” — a forradalmár eszményéhez, de a művész definíciójához is: „Az emberiségben homályosan élő, tudat alatt erjedő élmények egy valakiben tudatossá ért felfokozódása. És ha ez a kiélés tendenciájával forrong valamiképpen: éppen ez teszi művésszé...” Az expresszionista eszmei indításokból alakul tehát ki az aktivizmus „lángárpádos” változata, amely rokon ugyan a korszak expresszionista írói egy részének nézeteivel, de vannak sajátos, csak Láng Árpádnál erős nyomatékkal bíró jegyei is, amelyek lehetővé teszik számára, hogy nagyobb megrázkódtatások nélkül vállalja a „szociális irodalom” esztétikusának a szerepét a húszas évek végén és a harmincas években. Ő is vallja tehát, hogy az önhipnózissal dolgozó író nemcsak új művészetet, hanem új világot is teremt. És teszi ezt olyan módon, hogy a forradalmi változásokat mintegy a világra szuggerálja, ha mással nem, hát azzal, hogy a művész önmaga forradalmi hitét adja, és ilyen módon megteremti az „új ideológiájú embert”. Művészet-meghatározásában ez a gondolat-sor összegeződik tehát: „A művészet... a tett és a teremtés szuggerálása...”

1921—1922-ben tetőz Láng Árpádnak a *pszichoszintézisre* épülő gondolkodása. Ekkoriban írja az újvidéki *Út* számára *Idő és művészet, Pszichoszintézis, valamint Aktivizmus* — állandó visszatérő című program-tanulmányait hitteli telis spekulációkba bonyolódva a forradalmi művészet esztétikája megteremtésének céljából. A művészetet történetiségében akarja szemlélni, éppen ezért nem is „örök” lényegét kutatja, hanem alakulásának árapályát figyelni megkülönböztetve disszonáns és harmónikus művészeti korszakokat. Úgy tartja, hogy a maga kora (tehát a húszas évek eleje) disszonáns, de mert disszonáns, a harmónia ígérését hordozza, amely diadalra jutása után megmerevedik, dogmatikus vonásokat ölt, hogy ilyen módon benne egy új korszak disszonáns hangjai formálódjanak. Ezért írhatta: „A jövő művészete a klasszikus harmónia művészete lesz, mely a ma forradalmi irányai által megteremtett hiteket fogja dogmává állandósítani...” A maga helyét is kijelöli: túl a disszonancián, de még innen a harmónián. Költői gyakorlatában tehát tovább hathat az Európában már alkonyát élő expresszionizmus, s mi több: dadaista vonásokat is ölthet — még azokban az években is, amikor az önhipnózis révén alkotójuk már tovább lépett, és az agitatív művészet vállalásának megkívánásáig jutott el.

Am most, miként majd az elkövetkező esztendőkkben is, valójában nem a műről, hanem az emberről volt szó — a korszak forradalmár-művészeire jellemző módon. „Egyre akartam valamit! És tudtam is már, hogy mit. ÚJ-ÖNMAGAMAT akartam! Más, új emberemet akartam segíteni önmagamban hatalomra — a permanens belső forradalom pályáján. Meg

akartam szabadulni a régi Árpádtól, új LÁNG-gá akartam égni — végleg! Így keletkezett önelemzésem során — s nem is az én hibám, hogy másokra is, jaj, nagyon sokakra ráillett a kapott lelki struktúra képe — új elméletem a számtalan énről, akik bennem (bennünk) lakoznak (bennünk is, mert rögtön kivetítem, »expresszionisztikusan« a magam lelki képét a más lelki képévé is!), és akik koronként, időnként, letaszítva az éppen uralmon levő ént trónjáról, eluralkodnak bennünk, és adják jellemüket, amely így persze nem örök, de egyre más és más...” Az egészen kései, a hatvanas években megjelent önéletrajz (*Válságok és erjedések*. Újvidék, 1962. 149. old.) is, íme, aránylag pontosan reprodukálja Láng Árpád egykori szándékainak a pszichére irányuló voltát. Nyomait nemcsak életrajzában fedezhetjük fel, hanem szépirodalmi munkáiban is, de tetten érhetjük a történetíró véleményalkotó tevékenységében is.

Láng Árpád világában is, a húszas évek érzés- és gondolatrendszerében is a vágy-képzet kap elsőrendű szerepet tehát. Ezt ülteti trónra az ekkoriban diadalmaskodó szürrealizmus, és vágyakat fejez ki a társadalmi forradalomra esküvők irodalma — annak ellenére természetesen, hogy a két irányzat kiindulási pontjai oly messze látszanak kerülni egymástól. Nem mondható azonban, hogy a korai Láng Árpád a szürrealisták pozícióin állt volna, noha esztétikai írásai ebben az időszakban ezt is feltételezni engedik az új önmaga-keresés vonatkozásaiban. A dadaizmusban még megmerül, de azután egyenes vonalon haladva a „szociális irodalom” megkívánásáig, majd vállalásáig, a harmincas évek egy időszakában pedig mereven konzekvens képviselőtéig jut el, mostmár Žarko Plamenacként. A húszas évek elején megfogalmazott nézetei ugyanis egy ilyen eszmei alakulás lehetőségét is dajkálták, hiszen Láng Árpád jövő-programja is végeredményben ezt célozta. Mert az a „tisza idő”, amelyet írásaiban emleget, a jövőig ígértét hordozza, azét a jövőét, amely felé az önszuggesztíójába kapaszkodó művész törekedhet, s Láng Árpád törekszik is. Nem látványos ideológiai átalakulásról van tehát szó, amikor az aktivista Láng Árpádnak Žarko Plamenaccá válását kísérjük figyelemmel, illetve amikor a „szociális irodalom” eszményeivel való találkozását konstatáljuk. Aktivizmusa is „világnézetes művészetet” hirdetett, és „tendenc művészet” volt az, amelybe ez az aktivizmus felszívódott a húszas években a *Szervezett Munkás* ideológiájának hatása alatt, és ugyanaz az irányzatosság állt a Pavle Bihaly megindította *Nova literatura* (1928) tengelyében, amelyből a „szociális irodalom” születik meg a harmincas években.

A *Szervezett Munkás* irodalompolitikájának a jelentősége szemmel látható Láng Árpád eszmei alakulástörténetében. Csuka Zoltán folyóiratát, az *Utat*, ugyan nem a *Szervezett Munkás* kedvéért hagyja el 1922-ben, de hogy egészen 1929. januáráig a *Szervezett Munkás*nak a munkatársa, jelzi, hogy a lap irodalompolitikája és Láng Árpád esztétikai nézetei között összhang volt. A *Szervezett Munkás* lapjain viszont „proletkultosz” nézetek szólaltak meg, tehát az irodalmat is a politikai agitáció és oktatómunka szolgálatában akarta látni. „A proletáriró nem jajgat, de lázít,

nem az öngyilkos az ideálja, hanem a küzdelmet vállaló tömeg-ember, akit a történelmi erők vezetnek mindig előre...” — ez a lap axiómája, amikor irodalomról, művészetről van szó, s benne bukkan fel a „szociális irodalom” kifejezés is, amely a harmincas években egy egész mozgalom neve lesz, s amelyhez majd Žarko Plamenac is csatlakozik. „Felkészülni és felkészíteni...” — visszhangozza majd a Felőrlődnek az idegek az állandó hiábavaló harcban című verse 1932-ben a húszas évek második felének Láng Árpád vallotta gondolati jelszavát. A „felkészülni” az önszugesztiót őrzi, a „felkészíteni” pedig a *Szervezett Munkás* programjából vette eredetét. Meg kell azonban állapítanunk, hogy Láng Árpád ezekben az években is őrzi gondolkodásbeli önállóságát. Amikor elfogadta a lap ideológusainak pedagógiai „irányát”, nem adta fel a maga „pszichológiai” célzatosságát sem, megőrizve a lélektan iránt tanúsított feltűnő, s rá különösképpen jellemző érdeklődését. Bizonyítja ez, hogy Láng Árpádot a maga eszmei alakulástörténetének kérdései ekkoriban legalább olyan mértékben foglalkoztatták, mint amilyen mértékben az emberek és a világ megváltoztatásának a problémái, ezek keretén belül pedig az osztályharc konkrét formái. E kettős érdeklődés jele a már idézett versének három utolsó sora is:

... Szegd neki bús fejed
fejest a harcba
csak a külső harc hozhat győzelmet belső harcokban is

Ha mérni kell a távolságot az olyan agitációs irodalom között, amilyent Haraszi Sándor, Mikes Flóris vagy Vasa Bogdanov képviselt, s az között, amit Láng Árpád követett és vallott, valamint a szürrealisztikus forradalmi irodalom ideológiája között, akkor a fentebb idézett Láng Árpád-vers után idéznünk kell József Attiláét, A város peremén címűt arról, hogy a költő, aki „az adott világ varázsainak mérnöke”, „tudatos jövőbe lát s megszerkeszti magában, mint ti majd kint, a harmóniát.”

Láng Árpád e pályaszakasza tehát igen beszédes módon magyarázza a lélektan, különösképpen a pszichoanalízis iránt ébredt érdeklődés okait a forradalomra esküsző művészeti irányok képviselőinek a táborában is. A felszínen Freud irányának bírálata folyt, a kérdések mélyén azonban az ember, a forradalmár-ember önmegvalósulásának a vágya lapult meg. Az „ember belső harcai” kifejezésben valóságos életkérdések szorongtak, s nem lesz véletlen, hogy majd egy évtizeden át nem veszítik el időszerűségüket sem, amit az is bizonyít, hogy a már szerbhorvát nyelven író és a Žarko Plamenac nevet használó Löbl Árpád *Pszichoanaliza i nadrealizam* (Pszichoanalízis és szürrealizmus) cím alatt jelenteti meg 1938-ban, Zágrábban tanulmányát külön füzetben. A téma akkori időszerűségére figyelmeztet bennünket József Attila: Hegel—Marx—Freud című 1936-ban kezdett tanulmánya, nemkülönben pedig azok az írások, amelyek szerb és horvát nyelven jelentek meg — köztük már 1929-ben Hugo Klajné, aki a „szociális irodalom” képviselője, majd 1931-ben August

Cesarecé, aki nem Freudot, hanem Adlert (ilyen módon az individuális pszichológiát) akarja a marxizmusban építeni, nem utolsó sorban pedig Vasilije Bunić-Sima Markovićé, aki 1934-ben polemizál Cesareccel, s utasítja vissza az olyan típusú kísérleteket, amilyenek Cesarecé voltak Zágrábban (s amelyekhez hasonlóak József Attiláé voltak Budapesten). Hadd jegyezzük meg, hogy Žarko Plamenac füzetnyi terjedelmű tanulmányának az egyik kiindulási pontja éppen Vasilije Bunić-Sima Marković állásfoglalása volt!

Szerzőnk megint azok közé sorolja pszichoanalízis-felfogásával, akik vallják, hogy a pszichoanalízis nem helyettesítheti sem a dialektikát, sem a történelmi materializmust, és nem is tartják elfogadhatónak a materialista dialektika egészének a szempontjából. Ha van jelentősége, akkor az a nemi élet „misztikuma” felfedezésében, illetve az agonizáló jelen dekadenciájáról adott „riportjában” van. Reakciónak minősíti többek között Freud, Ferenczi Sándor, Wilhelm Reich tanítását, elítéli a lélekelemzés apologétáit, köztük Vasilije Bunićot és a magyarországi Jeszenszky Eriket-Molnár Eriket is, aki 1934-ben a kolozsvári *Korunkban* jelentette meg háromrészes tanulmányát a dialektikus materializmus és a pszichoanalízis viszonyáról. Külön csoportba sorolja a lélekelemzést elvetőket, és külön foglalkozik a pszichoanalitikus pozíciókon álló szürrealistákkal — miként azt füzetének címe is igéri. Értelmezéseink és bírálatának részletei figyelmet keltőek, szétválasztásuk azonban nehéz, annyira összefonódott ismertetés és bírálat Žarko Plamenac szövegében, annál is inkább, mert nem sikerült feloldania a harmincas években vallott nézeteit és az azokban adott irányzatosság között feszülő ellentmondásokat. Elhatárolja magát ugyan a pszichoanalízis idealizmusától, mert azt vallja, hogy a társadalom hat a lélekre, de a lélek nem hat a társadalomra, bár bizonyos kölcsönhatásokat is feltételez, ugyanakkor a „szociális irodalom” ideáljában nem akarja észrevenni a tudat létalakító munkájára számító célzatosságot, hacsak az „alkotás racionális módjának” emlegetésében nem ezt fedezzük fel.

Žarko Plamenac tanulmányának legérdekesebb részlete az író „lelki” önarcképe, amelyet azért fest meg, hogy érzékeltesse az irracionálisan és racionálisan alkotó művészek közötti különbségeket, tehát hogy meghúzhassa a határt a szürrealista és a „szociális” művész között, méghozzá a pszichoanalízis kontextusában. Aktivista korszakának érdekes megvilágítását találjuk, nemkülönben pedig társadalmi eredetének az elemzését kapjuk. Egy polgári-kispolgári társadalmi közegeből érkezett forradalmár szellemi önéletrajzát írja meg tehát, amelyben az egyik legfontosabb mozzanat a tizenöt esztendő korában támadt társadalmi bűntudata, ami az újjászületés vágyát ébreszti fel benne. Gyökereiig át akar alakulni, hogy testestül-lelkestül a másik táborba kerüljön, a proletárokéba. Több esztendőn át tartó lelki krízis kíséri metamorfózisát, hogy azután dialdmaskodjék, eltemetve magában a „gyűlölt embert”, hogy az újszületőnek legyen helye. Ám ez a „halál” és az a „születés” mindenekelőtt múltja társadalmi valóságának és társadalmi jelenének a tükre, ilyenkép-

pen nem is lehet a lélekelemzésben divatos trauma-meghatározásokkal kifejezni. Ember- és művészet-szemléletének tengelyébe is ez a kérdés kerül, és harmincas években csalhatatlannak hitt varázsvesszeje ember, író, mű megítélésében. Megharcolni a maga harcát, ennek eredményeként osztályt cserélni, s az új osztályban meggyökeresedve harcosná válni — ez az ideálja, amelyhez, hite szerint, éppen önmaga került legközelebb. Ezt példázza a Pszichoanalízis és szürrealizmus című tanulmányának önéletrajzi vázlatával, s önéletrajzának eddig megjelent három kötetével. Ebben találja meg biztos fogódzóját az irodalom kérdéseiben való eligazodásához is. Amikor ugyanis tanulmányában megrajzolta a maga művész-útjának nyomvonalát, akkor igen egyértelműen definiálta a racionálisan, illetve irracionálisan írás feltételeit is. Ezek szerint irracionális művész lesz az, aki még harcát nem harcolta meg, tehát nem vált a társadalmi küzdelmek harcosává, ennek következtében belső válságainak útvesztőiben bolyong, és racionális — de mondhatjuk úgy is, hogy realista — lesz az, aki küzdelmek árán ugyan, de új emberré vált, új osztályában meggyökeresedett, s ilyen módon az addig a belső, a lélekharcokra pazarolt energiái felszabadulásnak, minden erejével tehát a társadalmi harcok szolgálatában állhat. Ezt bizonyítja meghatározása is:

„Ki ír hát irracionális módon? Mindenki, aki sehol sincs teljesen meggyökeresedve, aki a társadalmi valóság tükröződéseként a „tudat alatt” belső harcokkal terhes. Amikor azonban valaki — persze nem csupán értelmével, de idegeivel és vérével — a két tábor között végérvényesen választott, az ezentúl már racionálisan alkot. Az nem lesz többé aktivista, hanem aktív; *nem lesz dadaista, hanem racionalista; nem lesz szürrealista, hanem realista...*” (A kiemelés Žarko Plamenacé, a fordítás Lőrinc Péteré. B. I.)

Az a világszemlélet tehát, amelyet Láng Árpád kezdett a húszas években alakítani, Žarko Plamenac gondolkodásában kerekedett ki, s mi több: vált pragmatikussá is, miként arra Sveta Lukić figyelmeztet a szerb „szociális irodalom” kritikusairól szóló tanulmányában (a *Kritičari iz pokreta socijalne literature*. Novi Sad—Beograd, 1978. című kiadvány bevezetőjében). Gyökerei a forradalmi irodalomnak abban a felfogásába kapaszkodtak, amelyet Harasztj Sándor, Mikes Flóris, Vasa Bogdanov mentett át a *Szervezett Munkás* lapjaira a magyar aktivistáknak már a forradalmak idején kezdett, majd a bécsi emigrációban folytatott harcaiból. Ezeknek a harcoknak első csatáit Kassák Lajos „renegátjai” (Révai József, György Mátyás, Komját Aladár és Lengyel József) vívták volt vezérükkel, majd Bécsben, Barta Sándor folytatja ugyancsak Kassák Lajossal a vitát a művészet feladatairól az osztályharcokban és a forradalmakban. Természetesen a szovjet irodalom ideológiai küzdelmei is árnyalták ezeket a nézeteket, hiszen a *Szervezett Munkás* iránya „proletkultos” szemléletről is árulkodott. Ezt bizonyította éppen Láng Árpád, aki Kassák Lajos: *Napok, a mi napjaink* című művéről írt bírálatot a lapba, amelyet azután a budapesti 100% című folyóirat is átvett. Láng Árpád a politizáló Kassákot látja csak, azt az embert, aki

— szerinte — nemcsak utat tévesztett, hanem a forradalmár eszménnyel ellentétes irányú utat tett meg: proletárból polgárrá vált. „A Kassák napjai nem a mi napjaink — írta kritikájában Láng Árpád —, a Kassák »erős kiteljesedett embere« nem mi vagyunk. Polgári regény ez, mégis ismertetjük, mert Kassák származása szerint proletár és íróvá fejlődve a forradalmi akciót hirdette. Bár a pártpolitikát mindig visszautasította és független művész voltát mindig hangsúlyozta, a háborús és a háború utáni években mégis a proletárforradalom hirdetőjét ismerték és becsülték...” Majd tovább: „Mikor azután a forradalmi hullám elült egész Európában, Kassák teljesen elvesztette a forradalomba, a proletariátusba vetett hitét, és csak befelé, önmagába nézett. Osztályidegen lett, polgári író...” Tehát „hitehagyott, osztályavesztett burzsoá”. Láng Árpád szemére veti Kassáknak, hogy az egyén kérdéseivel foglalkozik, és hőse úgy cselekszik, „mintha már itt lenne az osztály nélküli társadalom”: „Mi tudjuk, hogy az »új embert« csak az új társadalom hozhatja meg. Aki már ma kikapcsolja az osztályokat, az osztályharcot — az bizony ellenforradalmár...” Az 1938-as Pszichoanalízis és szürrealizmus című tanulmányából tudjuk, a Kassák-bírálat írója Barta Sándor gondolatára hivatkozott fentebb idézett megfogalmazásában, mint ahogy a tíz esztendővel később írt tanulmányában majd megismétli és újrafogalmazza ugyanezt a következőképpen:

„A szürrealisták már ma óhajtanak általános, osztályfeletti kultúrát adni. Egyszerűen »kultúrát« akarnak teremteni már ma, minden jelző nélkül, ahogy az egykori, nem is olyan régi »konstruktivisták« és »képarchitektúrárosok« is, akik akkoriban az aktivizmusból és a dadaizmusból jöttek, hogy a képarchitektúra visszavigye őket a polgári dekadencia táborába, a polgári aktivizmusba... Mert ma még nem adhatunk általános emberi kultúrát! Ha már ma meg akarom építeni az »örömös házat« (a Tatlin üvegházat, a weimári Bauhaus KURI-házat stb.) az »örömös ember« számára — akkor ma még az fog azokba beköltözni, aki már ma is örül! No, de ez már oly avított, elavult história!... Igen! Először teremtsd meg az öröm társadalmát, azután az »örömös embert« és csak azután az »örömös házakat« a már csakugyan élő, itt lévő »örömös ember« számára. Azaz, majd megteremti a jövő embere a maga, a neki megfelelő házat, csak szülessen meg előbb! Ez volna a dialektikus materializmus útja. Viszont a szürrealisták útja egyszerűen az illúziók ösvénye. *A költészet nem fejezheti ki már ma a jövő harmonikus embert.* Az ember ma még nem személyiség, nem Ember, még csak absztrakció. Ma még nem úgy születünk, mint emberek, személyiségek, mint a harmonikus, az oszlatlan társadalom, hanem mint valamelyik társadalmi osztály tagjai. Még nem tartunk ott, hogy az egyéni vágyak kieléje a kollektív vágyak kieléjét, teljesedését is jelenthetne. Igaz ugyan, hogy nincs elvi különbség a társadalom és az egyén között, az egyéni és a kollektív vágyak között, de a hangsúly mindenkor, ma pedig különösképpen, a társadalmon, a kollektíván van... Mert nincs elvi különbség az egyéni lélek és az ideológiák között sem. De az *elsőbbség* feltétlenül az ideológiáé. Ha

pedig valaki az egyéni élménynek adja az elsőbbséget, az a polgári idealizmus útját járja. Az a regresszió, nem pedig a progresszió táborába tartozik...” (A kiemelés Žarko Plamenacé, a fordítás Lőrinc Péteré. B. I.)

A gondolkodásbeli megmerevedés jelei ezek Láng Árpád szövegében, s már az írókat racionalistákra-irracionalistákra felosztó szemléletet előlegezi következő állítása is: „Különben is ma a proletárnak nincs módjában, hogy önmagával, a saját lelkével foglalkozzon. De ez igenis módjában van a burzsoának. Kassák tehát a burzsoázia írója — annak dacára, hogy még mindig kacérkodik a proletariátussal...” Pragmatizmussá ez a szemlélet a harmincas években válik Žarko Plamenac irodalmi tanulmányáiban, amelyeket 1937—1938-ban a szarajevói *Pregled* című folyóiratban jelentetett meg. A délszláv irodalmak úgynevezett „realistáiról” értekezve (Janko Veselinović, Josip Kozarac, Vjenceslav Novak, Petar Kočić, Ivo Čipiko, Ivan Cankar, Borisav Stanković, Dinko Šimunović) éppen realista voltukat kérdőjelezte meg a már idézett definíciója szellemében, az írókat és műveiket osztályharcos politikai szempontból minősítve csupán. Kétségtelenül Žarko Plamenac nézeteinek a „baloldaliság” a gyermekbetegsége ezekben az években: csak a „harcos” írók kaphatnak pozitív értelmű minősítést, ám a szemügyre vett írók egyike sem érdemli ezt ki Plamenac szerint, mert szinte valamennyi romantikus — nem tudták ugyanis megtenni az egykori társadalom „másik” osztályába, a proletariátusba vezető utat. Nemcsak egy Borisav Stankovićot rójja meg szigorúan („Ha így van, akkor Stanković naturalista és vérbeli író, de ha van közöttünk olyan, aki magának és másnak emberi életet akar teremteni, aki hisz a haladás lehetőségében, a jobb életben, a vér megtisztulásában, aki magában hitet, optimizmust hordoz és hisz a fent és lent kategóriáinak megsemmisítésében, akkor Stanković azoknak a képviselője, akik rettegnek a változásoktól. Ebben az esetben nem is naturalista, hanem romantikus, aki a múlt koporsója, a középkori szpahlukok és kolostorok koporsója felett ontja könnyeit...”), hanem a „harcos” Petar Kočićot és Ivan Cankart is. Kočićról írja: „Bár tudja, hogy a paraszt körülményeinek a produktuma, hogy műveletlen, írástudatlan, hogy részegessé kellett válnia, mégis megragad a romantikus hagyományok körében, tehát a parasztot idillikusan, rózsaszínben festi. Az ő parasztasszonyai lélettől duzzadóak és jószívűek, parasztjai okosak, éleselméjűek, jólelkűek, optimisták, vidámak és harciasak. Egyszerűen képtelen olyannak látni őket, mint amilyenek, mert olyannak látja őket, amilyeneknek lenniök kellene, és amilyenek csak majd egy másik, egy új környezetben, az új, a jobb, az igazságosabb társadalomban lesznek. Az ő parasztjai olyan jószágosak, mintha már egy új társadalom hírnökei lennének...” A Cankarról született lesújtó ítéletben megfogalmazza a maga sajátos, a délszláv irodalmak „szociális” irodalmi mozgalmában egyedül álló követelményrendszerét is. A következőket írta: „Cankar misztikus. Cankar szimbolista, individualista, mindenképp felett pedig peszszimista, elkeseredett, a Blatni dol deszperádosa ő, a marxizmus vi-

szont enyhén szólva derüs közérzetet, a végső győzelembe vetett hitet, az optimizmust, a csorbítatlan harci erőt és harci kedvet, valamint a közösségi érzést követeli meg. Van-e mindebből Cankarnál valami is? Nincs! Cankar ma még szürrealista sem lehetne, mert pesszimista, a szürrealizmus ugyanis a győzelembe vetett hitet jelenti, jelenti az egy határozott célhoz vezető utat...” Ezek és az ilyen állítások provokálták még a „szociális irodalom” olyan harcos ideológusát, mint amilyen Radovan Zogović volt, aki *Osude bez priziva* (Megfellebezhetetlen ítéletek) címmel írta meg pamfletjét a *Naša stvarnost* lapjain 1938 nyarán Žarko Plamenac ellen, védve a délszláv irodalmak kulturális örökségét, egyben a „szociális irodalom” pozícióit is a kompromittáló szélsőséges nézetekkel szemben. Nyilvánvalóan nem csupán taktikai meggondolások írták Zogovićtyal a pamfletet, bár erre is gondolnunk kell, hiszen a „szociális irodalom” mozgalma polémiák tüzeiben állt szinte formálódásának idejétől kezdve, és Žarko Plamenac ítéletei új támadási felületet kínáltak a mozgalom esztétikáját és irodalompolitikáját el nem fogadók, illetve az azt tagadók számára. Valójában arról lehetett szó, hogy a „szociális irodalom” képviselői árnyaltabban, rugalmasabban közeledtek a kulturális örökség kérdéseihez, hivatkozva többek között Marx Balzac-interpretációira is. Žarko Plamenac viszont a *Szervezett Munkásnak* a polgári kultúrával kapcsolatos türelmetlen álláspontjából indult ki, majd pedig a „polgár” és a „proletár” kultúra kategóriáit megmerevítette és minősítéseiben mechanikus módon alkalmazta őket. Nem hagyható természetesen figyelmen kívül, hogy ezt a Plamenac féle oly jellegzetes szemléletbeli pragmatizmust sajátos szubjektív mozzanatok árnyalják: eszményeinek a maga megtette ideológiai utat tartja, és mintegy mértékét is szolgáltatta.

Kulcsszava, a „belső harc”, az alkotónak és forradalmárnak lelki küzdelmeinek képen az 1938-as *Vojvodanski zbornik* (Vajdasági gyűjtemény) közölte Plamenac-tanulmányban is felbukkan. Az *Uticaj mađarske književnosti na našu* (A magyar irodalom hatása irodalmunkra) című tanulmányának Ady Endrével foglalkozó bekezdései ebből a szempontból a legjellemzőbbek. Ebben olvassuk a nagy hatású magyar költőről a következőket is: „Nagy tragédiája az a belső, lelki harc, amelyet benne a kizsákmányolók és kizsákmányoltak, az arisztokraták és demokraták, a parasztok, polgárok és a dzscentri vívnek...” S tovább: „Amikor pedig ezek az antagonizmusok tudatosodnak benne, amikor felismeri, hogy a maga belső harcai a nemzedékek harcaival azonosak, amikor pedig tudatosodik benne az is, hogy az ezekben a harcokban szerepe meghatározott, és ez kell hogy álláspontja legyen, akkor tudatosan csatlakozik a harci irányvonalhoz és felolvad benne, gyújtópontja, vezére, jelképe és lobogója lesz...” Nem nehéz e mondatokból kirajzolódó képen a *Pszichoanalízis és szürrealizmus* lapjain megjelenő önarckép vonásaira ismernünk. Ellenben a dialektika pragmatikusának a megnyilvánulása a tanulmány utolsó mondata: „Petőfi és Ady él és hat ma is. De hogy ma is él és hat, ennek igazolt és lehangoló okai vannak: a ja-

kobizmus manapság, százötven esztendővel jelentkezése után, még mindig időszerű.” Nincsenek tehát esztétikai érvei sem, amikor Ady Endre verseit fordítja a harmincas évek második felében szerb nyelvre, és közli őket a szarajevói *Pregled* és a zágrábi *Književnik* lapjain — egy szerb nyelvű Ady-kötet kiadásának a szándékával. Majd hatvan Ady-verset fordított le írónk, már A magyar irodalom hatása irodalmunkra című tanulmánya szellemében: jelzi ugyan a költői antagonizmusok szélsőbb pontjait is, a válogatás nyomatékai azonban a *harcos* verseken vannak, hogy Ady jakobinizmusát hangsúlyozzák. Tanulmányában írta is, hogy bár „Ady hordozott magában tisztán személyes, individuális tragédiákat is, ezek azonban költészete szempontjából nem nagy jelentőségűek, és nem is hatottak ki későbbi állásfoglalására”. A válogatás jellegét kétségtelenül megszabta Plamenacnak ilyen természetű felfogása, az azonban bizonyos, hogy a szerb és a horvát irodalomban az ő Ady-képe mégis vonásokban a leggazdagabb — az ún. kuruc-versek előtérbe helyezésével pedig Krleža Ady-élményével tart rokonságot, míg a „jakobinus” Ady megszólaltatásában egyértelműen a világháború kitörését megelőző esztendők hatását kell látnunk. A kis népek összefogásának gondolata, amely Ady lírájában oly szenvedélyes felhangjaival ragad magával, időszerű volt 1938-ban is, amikor a haladó és a forradalmi gondolkodásnak szó szerint is a tomboló fasizmus és a felerősödött nacionalizmusok *áradása ellenében* kellett a népek testvériségének, egymásra utaltságának, sorsközösségének a hitét vallania.

A nemzeti és a nemzetiségi kérdés is a harmincas évek második felében épül be gondolkodásába — nem függetlenül a történelmi eseményektől, és (közvetlenül) a forradalmivá vált *Híd* ideológiájától. Az elszigeteltségben élő írónak már Bitolában szembe kellett néznie a macedón kérdéssel, találkoznia kellett a kiéleződő nemzetiségi kérdéssel a *Híd* lapjain, és a hétköznapi életben Szabadkán. Nem elhanyagolható tehát a *Híd* szerkesztőinek, ideológusainak szerepe mostmár Lőrinc Péter, illetve Žarko Plamenac szemléletének kialakulásában. A pragmatista osztályharcos felfogás megkerülni látszott a nemzeti-nemzetiségi kérdést, jelentősebb nyomát írónk addigi műveiben nem találtuk. Most A magyar irodalom hatása irodalmunkra című tanulmányában (amelynek címében elhatárolni látszik magát a magyar irodalomtól), majd a kuruckorról készült cikk-sorozatában a *Híd*-ban, ezeket a kérdéseket is fejtegetni kezdi, ám mert pragmatizmusra hajló gondolkodásának vonásaitól nem tudott megszabadulni ezekben a történelem kérdéseit is érintő tanulmányokban, a történelmi materializmus szellemében vizsgálódó, a nemzeti kérdésben az osztályharcokat érzékelő ideológus a leegyszerűsítő, sematikus történelmi képletek csapdájába esett, de nézeteit befolyásolta nem csupán a „demokratikus antitézis” képviselőjének a gondolata, hanem a „jugoszláv” felfogás is, amely miatt éppen 1938-ban Radovan Zogović is megőrja már emlegetett polémikus tanulmányában, szemére vetve Žarko Plamenacnak, hogy Petőfit „jugoszlávnak: Aleksandar Petrovićnak” minősíti. Sajátos küzdelemnek vagyunk tanúi ezeken a Žarko Plamenac

és Lőrinc Péter aláírást kapott tanulmányokban. A pragmatistával küzd a népfrempolitikát képviselő ideológus akár egy tanulmány keretei között is. A *Vojvodanski zbornik* közölte tanulmánya egyik bekezdésben hajlik a nézet felé, hogy az elnyomók a magyarok, az elnyomottak pedig Magyarország nemzetiségei — a „majdani kisantant” népei. Egy másik bekezdésben Petőfi és Đura Jakšić „politikai vonalának” azonos-sága kapcsán ellenben a következőket mondja: „Vagy Pero lázadásában, leverése után, a szerb Peron kívül nem végezték-e ki a szlovák Matulát és a hat magyar vezetőt is? Talán nem harcoltak szlovákok és ruszinok Esze Tamás vezetése alatt, s nem voltak-e Dózsa seregében szerbek is?” Nem kétséges, hogy Lőrinc Péter-Žarko Plamenac álláspontjának a mélyén ott vannak gyermekkorának élményei a szlovákok lakta Kovačičán, a románsággal való találkozásai Orsován, s befolyásolta Vasa Stajić Vajdaság-elképzelése is. Felfedezhető azonban a szándéka, hogy a magyar történetírás magyar-központú szemlélete ellenében a nép-történetet emelje ki — mintegy ellensúlyozva amannak egyoldalúságait, első-sorban Acsády Ignác: *A magyar jobbágyság története* című művét használva kézikönyvként.

Erre támaszkodott a Híd Könyvtár 9. számaként megjelent *Erdély múltja és jelene* című füzeté írása közben is az Erdély történetének régebbi századairól szóló részekben, de hivatkozott román történelmi munkára is, jól érzékelve a megoldandó feladata nehézségeit. „Erdély ma — írta bevezetőjében — úgy etnográfia (néprajz), mint szociográfia (társadalomrajz) szempontjából nagyon tarka, mozaikszerű képet mutat, a népek, nemzetek és osztályok annyira elvegyültek, egymásba nőttek, egymást-tételeztek, egymás mellett, fölött és egymás ellen élők és harcolók, hogy ritka vidéke Európának példázza a mai problémák megoldásának hasonló nehézségeit és bonyolultságát . . .” Mondja is tehát: „Erdély élete tipikusan dunavölgyi élet. A Duna-völgye mindenkor az ismert történelem folyamán népek átjárója, népek küzdőtere volt . . .” Megbirkózni a problémákkal azonban csak egyszerűsítések árán sikerült neki, amelyeket pragmatista „baloldalisága” színezett az osztály- és a nemzetiségi harcok interpretaációjában. „Jobbágyok voltak természetesen úgy a magyarok, mint németek és románok között. Mégis a németek jórészt városi polgárokká lettek, míg a székelyek még jóideig megtartották katonai szervezetüket és földközösségüket, úgyhogy a jobbágyok nagy része román volt, olyannyira, hogy a »román« elnevezés abban az időben nem is nemzeti, de társadalmi megjelölés volt: jobbágyot jelentett . . .” A siet-séggel magyarázhatjuk, amellyel ez a kis munka készült, hogy a szerző nem minden esetben tudott elmélyedni a történelmi események árnyaltabb magyarázatába, abba, amit az 1848-as fejleményekkel kapcsolatban a következőképpen fogalmazott meg: „A szociális ellentét nemzeti ellentétté, a nemzeti ellentét pedig szociális ellentétté változott az idők folyamán . . .” Mintegy ebből következteti ki következő állítását is: „A 48-as történelmet sokan teljesen a nemzeti gondolat harcának tüntetik

fel. Feltétlenül nagy szerepet játszott az eseményekben a nemzeti gondolat is, de valahogy a Horia elgondolásában: népi és szociális alapon . . .” Az is nyilvánvaló azonban, hogy Lőrinc Péter az úgynevezett magyar nemzeti gondolattal vitázik, s annak a harmincas évek végén, a negyvenes évek legelején tetőző tombolása ellen perel az Erdélyről írott füzetében, lépten-nyomon a magyar uralkodó osztályt téve felelőssé mindazért, aminek revízióját ugyanez az uralkodó osztály követelte 1918 után és 1940-ben. Megkérdőjelezi a transzilvanizmust, a két háború között oly sokat emlegetett „erdélyi gondolatot” is, mondván: „Az erdélyi gondolat lelkiségnek, ideológiának tétélezte magát, de egész bizonyos, hogy a különböző fajú, nemzetű és osztályú roppant keveredett és heterogén Erdély különleges összetételében nem alakulhatott ki és nem is alakult ki a történelem folyamán sohasem valami egységes erdélyi lélek. Az erdélyi gondolat nem lelkiség, de politika volt, egy megalkuvó opporunisztikus politikai akarás kifejezője. Leginkább arra volt alkalmas, hogy elvonja a figyelmet a valóság problémái elől. És hogy tényleg nem volt sohasem valami különálló és egységes erdélyi lelkiség, azt leginkább a legújabb események bizonyítják. A visszatérés a messiásvárás vonalára.” Az „erdélyi gondolat” eredeti formájában azonban — mondja — Lőrinc Péter — az erdélyi magyar középosztály és az erdélyi (magát a regáti románnal szemben találó) román középosztály egysége volt, méghozzá az osztályharcos „destrukció” leverése érdekében, az „osztályharc ideológiájának” ellensúlyozása céljából. „Az erdélyi gondolat alá tradíciót is alapoztak, az egész erdélyi történelmen átvonuló lelkiségnek és eszmének hirdették, amely már ott született meg 1437-ben a három nemzet, a magyar, székely és szász nemzet szövetekezésekor, az Unióban . . .” Lőrinc Péter a Sarló-mozgalomra, a Bartha Miklós Társaságra hivatkozik, amelyek — szerinte — látták, „ha kissé ködösen is, az új megoldások körvonalait, látták a nemzeti határvonalak megvonásának lehetetlenségét”, és Ady jakobizmusát idézi, perbe szállva az ún. bécsi döntéshez fűzött illúziókkal, mert „nem népi, de hatalmi és önkényes döntésről van szó, amely pedig megint csak olyan elintézészt adhat, mint Trianon, azzal a különbséggel, hogy a vesztes és nyerő felek változtak”. A problematikusabb múlt-felfogással szemben Lőrinc Péter a két világháború közötti húsz esztendő társadalmi-ideológiai elemzése célbataláló, s alapvető téziseiben sem vitatható, a tanulmány pedig jelentős politikai tetteként kelt figyelmet, és a régi *Híd* politikai gondolkodásának fontos megnyilatkozásaként, kell számontartanunk. Végkövetkeztéseiben ugyanis Pap Pál: *Ár ellen című* programcikke gondolataival rímel.

Élményekben és gondolatokban gazdag örökséggel érkezett tehát a németországi hadifogolytáborból vissza Lőrinc Péter a felszabadulás után, s tehertételekkel is természetesen, amelyeknek nyomai felkísértenek majd különösen a negyvenes évek második felében. E pályaszakas vizsgálatára azonban nem vállalkozhatunk, már sokrétűsége és gazdagsága

miatt sem. Regény és novellák sora, önéletrajzának három kötete, esztétikai tárgyú írásai, az utóbbi két évtizedben kibontakozó történetírói munkássága új feladatok elé állítja a kutatást.

Jegyzetek

Tanulmányunkban a következő, a szövegben pontosan nem jelölt, kiadványokra hivatkoztunk: Tuskés Tibor: A Krónika (1920—1921) repertórium. Pécs, 1978; Láng Árpád: Idő és művészet (Aktivista írások). Szabadka, 1972. Bori Imre: Láng Árpád aktivizmusa című utószavával; Márciusi zsoldár. A jugoszláviai magyar avantgarde költészete. Válogatta, az utószót írta és a jegyzeteket készítette Bori Imre. Újvidék, 1973; Bori Imre: A Szervezett Munkás irodalompolitikája. Fejezetek irodalmunk természetrajzából. Újvidék, 1973. 63—82.; Branimir Donat: August Cesarec i iskustva „nove psihologije”. Književne novine, 1978. X. 14. 5.; József Attila összes művei III. Bp. 1958. 262—169, 454—455.; Bori Imre: József Attila tanulmányai. Híd, 1960. 9. 686—696.; Molnár Erik: Dialektikus materializmus és pszichoanalízis (I), Az egyénlélektan és a társadalmi jelenségek (Dialektikus materializmus és pszichoanalízis II.), A pszichoanalízis értelme és értéke (Dialektikus materializmus és pszichoanalízis III.). Molnár Erik: Válogatott tanulmányok. Bp. 1969; Vasilije Kalezić: Pokret socijalne literature. Bg. 1976; Radovan Zogović: Na prištu. Bg. 1947.

B. I.

Rezime

Arpad Lebl — Arpad Lang — Žarko Plamenac — Peter Lerinc
(Prilozi istoriji prvog perioda piščevog stvaralaštva)

U svojoj studiji „Prilozi istoriji prvog perioda piščevog stvaralaštva” autor raspravlja o početnom periodu u stvaralaštvu Petera Lerinca — Arpada Langa Žanka Plamenca — pod građanskim imenom Arpada Lebla — koji i kasnije karakteriše njegovu spisateljsku delatnost.

Peter Lerinc je krenuo kao pesnik: 1918. godine objavljena mu je prva zbirka pesama pod naslovom „Lány és béke” (Devojka i mir). U procesu vrednovanja njegovog stvaralaštva u vremenskom rasporedu od 1918. do 1940. godine, pred čitaocem se uobličava povest jednog idejnog preobražaja. Piščev susret sa ratom prati i susret sa revolucijom, stoga nije slučajno što klasna borba, unutrašnja previranja i traganje za „osvešćenjem duha” sve do kraja predstavljaju dominantnu crtu njegovog životnog dela. Lirske meditacije su mu prožete ekspresionizmom i aktivizmom, a želje neodoljivo usmerene prema jednom novom svetu.

U beletrističkoj i istoričarskoj delatnosti Petera Lerinca, u njegovim pogledima i osećanju sveta prvo ekspresionizam a potom psihosinteza igraju dominantnu ulogu. U nastojanju da stvori jednu estetiku revolucionarne umetnosti, dvadesetih godina piše svoje programske studije. Želja mu je bila da i književ-

nost stavi u službu političke agitacije; u centru svega je žudnja za samoostvarivanjem čoveka — revolucionara.

Tridesetih godina Peter Lerinc publikuje pod imenom Žarko Plamenac. Godine 1938. objavljuje studij „Psihoanaliza i nadrealizam”, u kojoj na duhovit način izlaže i autobiografiju, ujedno određujući uslove za racionalan odnosno iracionalan način pisanja.

U svom pogledu na svet stigao je do pragmatizma; u njegovim sudovima pozitivne kvalifikative mogli su da dobiju samo borbeni pisci. Nacionalno i manjinsko pitanje tek se u drugoj polovini tridesetih godina ugrađuje u piščev misaoni svet. Zahvaljujući tome Peter Lerinc se iz nemačkog zarobljeničkog logora vratio kao čovek koji je ovladao ozbiljnim iskustvima činjenicama koje su uticale i na dalji razvoj njegovog stvaralaštva. (L. M.)

Summary

Löbl Árpád — Láng Árpád — Žarko Plamenac — Lőrinc Péter (Contributions to a Life-work's Story)

In the study: Contributions to a life-work's story the author discusses the beginning of Lőrinc Péter — Láng Árpád — Žarko Plamenac or on his civil name Löbl Árpád's life-work, which also influenced his later activities.

Lőrinc Péter began his creativity as a poet. His book of poems „The girl and peace” was published in 1918. When reading the evaluation of this period of his creativity we get a picture of an intellectual formation. After meeting with war he meets with the revolution so it isn't a coincidence that his life-work is determined by the class struggle, the inner upheaval, a search for the „recovered spirit”. After a period of lyric meditation he accepts the expressionism and activism and is attracted by a new world.

Expressionism and psychosynthesis has a great influence on his balletistic, storywriter work and also on his way of looking at things. Wanting to create the aesthetics of revolutionary art, he writes several programm studies during the twenties. He wanted to subordinate literature to political agitation and to realize himself as a revolutionary.

During the thirties he publishes as Žarko Plamenac. His study: „Psihoanalisis and surrealism” is published in 1938, in which he writes his autobiography and determines the conditions of rational and unrational war of writing.

In his world conception he reached pragmatism and in his opinions only the revolutionary writers were determined as „positive”. The problems of nation and nationalities appears in his world of ideas in the late thirties.

In the german prison camp he gains a lot of sad and serious experience, which determined his further activity.

(A. L.)